

tılış ve işleyişini açıklamak amacıyla ilkel toplulukların geliştirdikleri efsaneler türünden bir metin olduğunu ileri süren eski ve yeni iddiaları (meselâ bk. Hançerlioğlu, s. 266; TA, XIV, 394), Kur'an'ın çeşitli bakımlardan erişilmez üstünlüğü (i'câz) gerçeğine dayanarak cevaplandırmışlardır. Onun üstünlük ve gerçekliğini okuma yazma bilmeyen (ümmî), fakat çevresinde herkesin güvenini kazanan (emîn) bir insanın elinde ortaya çıkması, edebî üstünlüğü, zengin muhtevası ve derin etkileri bakımından ona denk olabilecek bir metin meydana getirme tekliflerine ciddiye alınabilecek hiçbir karşılık verilememesi, geçmişteki hadiseleri gerçeğe uygun olarak bildirmesi, ileride meydana geleceğini haber verdiği olayların aynen gerçekleşmesi, gerek kâinata gerekse insana dair ihtiva ettiği bilgilerin bütün ilmi gelişmeler karşısında doğruluklarının kanıtlanması, dinî, ahlâkî, içtimâî ve hukukî alanlarda insanların muhtaç olduğu en doğru ilkeleri kapsamı gibi tesbitlerle de ispatlamak mümkündür (daha geniş bilgi için bk. İ'CAZÜ'L-KUR'ÂN).

Esâtir, ayrıca bir fikrin müessir bir şekilde ifade edilmesi veya yorumlanmasında şairlerin ve filozofların başvurduğu edebî bir türü de ifade eder. Günümüzde pek kullanılmayan esâtir kelimesi, Osmanlılar'da hayal ürünü motiflerle dolu olaylar yani mitoslar için ve mitoloji karşılığı olarak kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "str" md.; İsmail Fennî, *Lugat-ı Felsefe*, İstanbul 1341, "mythe" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "esâtir", "âlihe", "şürekâ" md.leri; İbrâhim Medkûr, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Kahire 1399/1979, "el-ustûre" md.; Mustafavî, *et-Tahkîk*, V, 130-131; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 300-301; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), IX, 151-152; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesr*, III, 19-20; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, XII, 185, 188, 189; XX, 19; XXIV, 51; Zerküşî, *el-Burhân*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), II, 91, 103-104; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, IX, 97; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IX, 199; M. Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, VII, 348-349; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1903-1906; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Cairo 1938, s. 56-57, 58, 170-171; Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Kahire 1381/1961, s. 192; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 19, 30; VIII, 316-323; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1982, s. 266; Ahmed Matlûb, *eş-Sûre ft ş'ri'l-Ahtâlî's-şagîr*, Amman 1985, s. 65; Hamza Muhammed eş-Şeyh, "el-Esâtir 'inde muhtelifî's-şu'ûb", *ME*, XXII (1950), s. 160-162; Abdülaziz Abdülmecid, "A Survey of the Terms Used in Arabic for 'Narrative' and 'Story'", *IQ*, I/2 (1954), s. 195-204; TA, XIV, 394; F. Rosenthal, "Asâtîr al-Awwalîn", *EI² Suppl.* (İng.), s. 90-91.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK

ESÂTİZE-i RÛM

(أساتيدُ روم)

Çoğu Fâtih Sultan Mehmed zamanında yetişen meşhur yedi hat üstadı için kullanılan tabir (bk. HAMDULLAH EFENDİ, Şeyh).

ESÂTİZE-i SEB'Â

(أساتيدُ سبعة)

Yâkût el-Müstâ'sımî (ö. 698/1298-99 [?]) ve meşhur altı talebesi için kullanılan tabir (bk. YÂKÛT el-MÜSTÂ'SİMİ).

ESBÂB-ı NÜZÛL

(أسباب النزول)

Tefsir ilminin âyet veya sûrelerin iniş sebeplerini araştıran dalı.

"Nüzûl sebepleri" anlamına gelen bu tabir, Hz. Peygamber'in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'an'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılır. Esbâb-ı nüzûl (esbâbü'n-nüzûl) sadece âyetlerle ilgili bir tabir olup Resûl-i Ekrem'in herhangi bir konuya dair açıklama yapmasına veya bir davranışta bulunmasına vesile olan özel sebeplere esbâbü vürûdî'l-hadis* denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in bütün âyetleri muayyen ve müşahhas sebeplere bağlı olarak inmemiştir. Âlimler sadece 500 kadar âyetin bu şekilde iniş sebeplerinin bulunduğunu tesbit etmişlerdir. İbn Teymiyye, bunların dışında kalan ve önemli bir kısmı geçmiş peygamberlerin kıssaları ile âhirete dair haberlerden oluşan çok sayıdaki âyetin iniş sebeplerini herhangi bir dış olayda değil doğrudan doğruya bu âyetlerin kendi muhteva ve mânalarında aramak gerektiğini belirtir (*Mu-kaddime ft uşûlî't-tefsir*, s. 10). Buna göre âyetlerin büyük bir kısmı özel bir olaya, konuya, dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip genellikle insanları muhtaç oldukları hususlarda bilgilendirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla vahyedilmiştir. Böylece aslında Kur'an'ın herhangi bir âyetinin sebepsiz ve hikmet-siz şekilde indiği düşünülemezse de esbâb-ı nüzûl tabiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş bulunan âyetler için kullanılır.

Bir olayın nüzûl sebebi kabul edilebilmesi için onun nakledildiği rivayette hadis usulü açısından aranan şartlar yanında olayın Hz. Peygamber döneminde vuku bulduğunun tesbit edilmiş olması ve ilgili âyet veya sûrenin muhtevası ile münasebetinin bulunması gerekir. Şu rivayette bildirilen olay esbâb-ı nüzûl için bir örnek olarak zikredilebilir. Ashaptan âmâ bir zat olan İbn Ümmü Mektûm bir gün Hz. Peygamber'e gelerek ondan ısrarla kendisini irşat etmesini istemişti. Resûl-i Ekrem o sırada müşriklerin ileri gelenlerinden bazılarını İslâm'ı tebliğle meşgul olduğundan kendisiyle ilgilenmemiş, hatta ondan yüz çevirmişti. Bunun üzerine Abese sûresinin ilk âyetleri nâzil olmuş ve Hz. Peygamber'in bu davranışının Allah katında hoş karşılanmadığı bildirilmiştir (Tirmizî, "Tefsîrül-Kur'ân", 73).

Tefsir âlimleri nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerin sıhhatini tesbitte oldukça titiz davranmışlardır. Her şeyden önce esbâb-ı nüzûl tamamen rivayetle alâkalı bir disiplin olduğundan hadis usulünde hadislerin sıhhati için aranan genel şartlar bu konuda da geçerlidir. Zira herhangi bir âyetin nüzûl sebebi, âyetin iniş hadisesine şahit olmuş ve buna sebep olan durumu tesbit etmiş bir sahâbînin rivayetiyle bilinebilir. Bundan dolayı müfessirler sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlâl ve icthad gibi yollarla nüzûl sebepleri aramaya kalkışmayı doğru bulmamışlardır (bk. Vâhidî, s. 4).

Nüzûl sebeplerine dair rivayetlerin mutabakatı sayılabilmesi için bunların mutasıl bir senedle Hz. Peygamber'e isnat edilmesi gerekir. Bu da söz konusu haberin ya doğrudan doğruya sahâbîlerden veya onlardan bizzat duyma ve işitme (semâ*) yoluyla haberi alan tâbiîlerden rivayet edilmesiyle gerçekleşir. Eğer bir âyetin nüzûlüne şahit olan sahâbî olayı anlatırken kaynak olarak kendini göstermişse bu haber kabul edilir. Rivayet tâbiî vasıtasıyla geliyor ve bir sahâbîye nisbet ediliyorsa bu da sahih sayılır. Ayrıca sebep-i nüzûle ait bir haberin senedinde onu rivayet eden sahâbînin ismi zikredilmemişse, mürsel hadis diye adlandırılan bu rivayetin muteber sayılabilmesi için bunun ya Mücâhid b. Cebr, İkrime, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbeden hadis rivayet etmekle tanınan müfessir imamlardan birinin rivayeti olması veya başka bir mürsel rivayetle takviye edilmesi gerekir.

Bir âyetin nüzûl sebebi hakkında birden fazla rivayetin bulunması halinde önce bu rivayetlerin sıhhat dereceleri araştırılarak sahih olanı alınır. Sahih rivayetin birden fazla olması durumunda râvinin olayı bizzat görmesi veya rivayetin daha sahih bir yolla gelmesi gibi hususlar tercih sebebi sayılır. Bu şekilde tercihe elverişli bir sebebin de tesbit edilememesi halinde anlatılan olayların zaman bakımından birbirine yakın olmaları şartıyla rivayetlerin cem' ve telifi yoluna gidilerek âyetin her iki olaydan sonra ve ikisiyle ilgili olarak nâzil olduğu kabul edilir. Bu da mümkün değilse söz konusu âyetin ayrı ayrı zamanlarda meydana gelen olaylardan sonra mükerrer olarak indiğine hükmedilir.

Nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerde bazı hususi lafızlar kullanılmaktadır. Bunlardan bir kısmı o rivayetin nüzûl sebebine ait olduğu hususunda kesinlik ifade eder. "Âyetin nüzûl sebebi şudur"; "Falan hadise vuku buldu, bundan dolayı şu âyet indi"; "Hz. Peygamber'e falan konuda bir soru yöneltilmişti, bunun üzerine şu âyet nâzil oldu" şeklindeki ifadeler böyledir. "Bu âyet şu konuda nâzil oldu" vb. ifadeler ise sebep-i nüzûle delâlet edebileceği gibi izahı yapılan âyetin tefsiriyle ilgili olup âyetin alâkalı görüldüğü durum ve kimselere de işaret edilmektedir.

Nüzûl sebebi bilinen âyetin lafzının umum ifade etmesi halinde bu âyetin hükmünün umumi mi, yoksa nüzûl sebebiyle sınırlı mı (hâs) olduğu hususu özellikle fıkıh usulü âlimleri arasında tartışma konusu yapılmıştır. Büyük çoğunluk, bu hususta sebebe değil lafzın ifade ettiği umumi mânaya itibar edileceğini, dolayısıyla âyetin hükmünün de özel sebeple sınırlı olmayıp umumi sayılması gerektiğini, yani âyetin hem nüzûlüne sebep olan hadisenin veya Hz. Peygamber'e sorulan sorunun hükmünü açıkladığını, hem de benzer durumlarda uygulanacak hükmü bildirdiğini kabul etmişlerdir. Meselâ birbirine yakın tarihlerde hanımlarına zina isnat edip de bunu dört şahitle ispat edemeyen Hilâl b. Ümeyye ile Uveymir b. Ebyaz hakkında nâzil olduğu rivayet edilen (Buhârî, "Tefsîr", 24/1-3) **liân*** âyetinin (en-Nûr 24/6) lafzı umumi olduğu için hükmü de eşine zina isnat eden herkese uygulanacaktır. Zira özel bir sebebe bağlı olarak gelen ilâhî hitapta şer'î delil özel sebep değil şâri'in lafzıdır ve bu lafzın umum

ifade etmesi halinde hükmünün de umum şâmil olacak şekilde icrası gerekmektedir. Bazı âlimler nüzûl sebebinin tahsis ifade ettiğini, bu sebeple âyet hangi kişi veya şey hakkında nâzil olmuşsa hükmünün de onunla sınırlı olduğunu, benzer durumlara uygulanmasının ancak kıyas yoluyla mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerse de bu görüşe itibar edilmemiştir.

Bir âyetin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğini bilmek âyetin ilâhî maksada uygun şekilde yorumlanması, fikhî hükümlerin çıkarılması, teşrî hikmetinin kavranması, mübhemâtın, âyet ve sûreler arasındaki tenâsübün bilinmesi, âyetle hasr veya tahsis bulunup bulunmadığının anlaşılması bakımından önem arzeder. Bundan dolayı konuya ilk dönemlerden itibaren ilgi gösterilmiş, hatta sahâbenin ve onlardan sonra gelen ilk nesillerin Kur'an'ı özellikle esbâb-ı nüzûl ile tefsir etmeleri sebebiyle bazı âlimler tefsir ilminin başlangıçta esbâb-ı nüzûlü bilmekten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte bu özel durum ve sebebin de Kur'an-ı Kerim'in bütünlüğü ve genel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Âyetleri esbâb-ı nüzûl kabul edilen özel olay ve tarihî şartlarla sınırlı olarak ele almanın ilâhî mesajı genel ve ebedî maksatlarından uzaklaştıracağı, yorum zenginliğine engel olacağı şüphesizdir. Ayrıca esbâb-ı nüzûlle ilgili rivayetlerin hadis tekniği açısından tereddüt doğurması veya rivayetler arasındaki tercihte farklı görüşlerin ortaya çıkması, rivayetlerin bazan senedsiz nakledilmesi, esbâb-ı nüzûlle ilgili gibi görünen fakat aslında âyetin yorumuyla alâkalı olan rivayetlerin esbâb-ı nüzûle dair rivayetlerden tefrik edilmesinin güçlüğü gibi bazı hususlar esbâb-ı nüzûlden faydalanma imkânlarını daraltmıştır. Âyetlerin daha doğru anlaşılmasında esbâb-ı nüzûlden yararlanma yolunun açık tutulmasında fayda bulunmakla birlikte İslâm âlimlerinin esbâb-ı nüzûl meseleleriyle gereğinden fazla meşgul olmalarının mesailerini verimsizleştirebileceği, Kur'an'a bakış ufuklarını daraltacağı, ilâhî mesajı daha kapsamlı ve çözüm üretici bir şekilde ele alma imkânlarını kısıtlayacağı, yeni problemleri Kur'an perspektifinden değerlendirme ve çözüme kavuşturma yolunu tıkayabileceği gibi sakıncalar da gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim bazı meşhur müfessirler bile her âyetin nü-

zûlüne muayyen bir hadisenin sebep olduğu vehmine kapılmışlar, bundan dolayı hem eserlerine esbâb-ı nüzûle dair pek çok zayıf rivayet almışlar, hem de bu rivayetler yüzünden Kur'an'ın mutlak, şümulü ve evrensel boyuttaki âyetlerini, yer yer kesinliği bile şüpheli olan nüzûl sebepleriyle sınırlama hatasına düşmüşlerdir (İbn Âşûr, I, 46). Şah Velîyyullah, anlaşılması iniş sebebine bağlı âyetler bakımından esbâb-ı nüzûlü bilmenin önemini benimsemekle birlikte müfessirler için esbâb-ı nüzûle dair bütün rivayetleri bilmenin şart olduğu yolundaki görüşü kabul etmemiş, ayrıca Allah'ın kitabı üzerinde düşünebilmek için mutlaka esbâb-ı nüzûle vâkıf olmak gerektiği şeklindeki kanaatin insanı Kur'an'dan alınabilecek "nasip"ten mahrum bırakacağını, Kur'an'ın ruhunu ve cevherini kavrama imkânını ortadan kaldıracığını belirtmiştir (*el-Fevzü'l-kebir*, s. 66-67).

İslâm âlimleri esbâb-ı nüzûl konusunda II. (VIII.) yüzyıldan itibaren müstakil eserler yazmaya başlamışlardır. Bunlar arasında günümüze kadar intikal eden eserlerden bazıları şunlardır: İbn Şihâb ez-Zühri, *Tenzilâtü'l-Kur'an* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1963); Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl* (Kahire, ts.); İbn Teymiyye, *et-Tibyân fî nüzûlî'l-Kur'an* (Kahire 1323); Ca'berî, *Kitâbü Esbâbi'n-nüzûl* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 654/3); Ahmed b. Ali el-Hanefî, *Sebebü'n-nüzûl fî tebliği'r-Resûl* (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 26); Süyûtî, *Lübâbü'n-nuqûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Dımaşk, ts.; Tunus 1984); Sadreddin-i Şirâzî, *Şe'nü nüzûli âyâtî'l-Kur'an* (Tahran 1334); Atıyyetullah b. Atıyye el-Uchûrî, *İrşâdû'r-rahmân li-esbâbi'n-nüzûl ve'n-nesh ve'l-müşâbih ve tecvidi'l-Kur'an* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 35); H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (I-XIV, Konya 1965-1983); Mukbil b. Hâdî el-Vâdî, *eş-Şahîhu'l-müsned min esbâbi'n-nüzûl* (Riyad 1400/1979); İbn Halîfe Uleyvî, *Câmî'u'n-nuqûl fî esbâbi'n-nüzûl ve şerhi âyâtihâ* (I-II, Riyad 1404/1984). Şii âlimleri, bazı âyetlerin Hz. Ali'nin faziletine ve dolayısıyla hilâfetine delâlet ettiğini ileri sürerek bu âyetler hakkında farklı nüzûl sebepleri rivayet ederler. Muhammed Bâkır el-Meclisî *Biâhârü'l-envâr*'ında bu konuya geniş yer ayrırmıştır (XXXV, 183-436; XXXVI, 1-192; Şia'ya ait esbâb-ı nüzûlle ilgili bazı eserler için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, II, 12; A'yanü's-Şi'a, I, 128).

Esbâb-ı nüzûle ilgili olarak Cum'a Sehl, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde *Esbâbü'n-nüzûl ve eşerühâ fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (1403/1983), Hasan Çelikkaya, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde *Din Sosyolojisi Açısından Ayetlerin İnış Sebepleri Üzerine Bir Araştırma* (1983) ve yine aynı üniversitede A. Nedim Serinsu *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü* (1994) adıyla birer doktora tezi hazırlamışlardır (diğer bazı eski ve yeni çalışmalar için bk. Serinsu, s. 75-89).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Tefsîr", 24/1-3; Tirmizî, "Tefsîrül-Kur'ân", 73; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Kahire 1379/1959, s. 3 vd.; Sâbüni, *et-Tibyân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Mekke 1980, s. 22-29; İbn Teymiyye, *Muqaddime fi usûli't-tefsîr*, Dimaşk 1936, s. 10; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ân*, Beyrut 1385/1966, VII, 211-213; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 22-34; Kâfiyeci, *et-Tefsîr fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsîr* (trc. ve nşr. İsmail Cerrahoğlu), Ankara 1974, s. 24-26; Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, Dimaşk, ts., s. 3 vd.; a.mlf., *el-İtkân* (Beyrut), I, 61-73; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulâm*, II, 23-25; Keşfü'z-zunûn, I, 76; Şah Velîyyulah ed-Dihlevî, *el-Fevzül-kebrî fi usûli't-tefsîr*, Beyrut 1407/1987, s. 61-82; Cemâleddin el-Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl* (nşr. M. Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1398/1978, I, 22-32; Meclisî, *Bi'hârü'l-enûâr*, Beyrut 1403/1983, XXXV, 183-436; XXXVI, 1-192; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, Ankara 1976, s. 115-121; M. Saîd Ramazan el-Bûtî, *Min Revâ'i'l-Kur'ân*, Dimaşk 1397/1977, s. 42-47; Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1981, s. 119-130; Ali Şevâh İshak, *Mu'cemü muşannefâtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1403/1983, I, 125-139; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'an ilimlerine Giriş*, İstanbul 1983, s. 90-94; Âgâ Büzürg-i Tahranî, *ez-Zer'â ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, II, 12; A'yânü's-Şî'a, I, 128; İbn Âşûr, *Tefsîrül-t-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, I, 46-50; Muhsin Demirci, *Esbâbü'n-nüzûl ve Esbâbü'n-nüzûl'a Dair Müstakîl Eserler* (yüksek lisans tezi, 1984), MÜ İlahiyat Fakültesi; Hâlid Abdurrahman, *Usûlü't-tefsîr ve kavâ'idüh*, Dimaşk 1406/1986, s. 99-106; Abdülfettâh el-Kâdî, *Sahabe ve Mufessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl* (trc. Salih Akdemir), Ankara 1986; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1407/1986, s. 75-96; M. Abdülhamîd ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, Kahire, ts. (el-Câmi'atü'l-Ezheriyye), I, 99-130; Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul 1994; Abdullah Aydemir, "Esbâbü'n-nüzûl", *Diyanet Dergisi*, XI/1, Ankara 1972, s. 28-36; M. Rızâ el-Hüseynî, "Esbâbü'nüzûl'l-Kur'ân", *Türâşünâ*, I/4, Kum 1406, s. 19-67; İshak Yazıcı, "Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur'ân Tefsirindeki Önemi", *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Samsun 1987, s. 117-128; A. Rippin, "The Function of Esbâb al-Nüzûl in Qur'anic Exegesis", *BSOAS*, LI/1 (1988), s. 1-20.

MUHSİN DEMİRCİ

ESBÂBÜ VÜRÜDÜ'L-HADİS

(أسباب ورود الحديث)

Hadis ilminin hadislerin ne maksatla söylendiğini araştırır dalı.

"Esbâbü'l-hadîs, vürüdü'l-hadîs" şeklinde de kullanılan bu tabir hadislerin belli bir sebep, bir vesile veya bir durum dolayısıyla söylenmiş olmasını ifade etmektedir. Esbâb-ı nüzûl âyetlerin nüzûl sebepleri, nüzûl zamanı ve mekânıyla ilgili hususlardan bahsettiği gibi esbâbü vürüdü'l-hadîs de hadislerin söyleniş sebepleri, söylendiği zaman ve mekânla ilgili hususlardan söz eder. Bu ilim umumî hükümlerin tahsis edilebilmesi, mânâsı mutlak olan hükümlerin sınırlandırılması, mücmel ve müşkil hükümlerin açıklanması, nâsih ve mensuh olanların bilinmesi, bir hükmün asıl sebebinin beyan edilmesi, kısaca hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Müteahhir dönem âlimleri bunu bir metodoloji konusu olarak ele alıp değerlendirmişlerdir.

Hadislerin pek çoğunun ne maksatla söylendiği bilinmemekteyse de bazıların vürüd sebebi bellidir. Hz. Peygamber'in, "Hangi günâh daha büyüktür?"; "Hangi amel daha faziletlidir?"; "Cennete girmeye vesile olacak amel hangisidir?" gibi sorulara verdiği cevaplarla, açık denizlerde suya ihtiyaç duyan avcılarının deniz suyunu temizlikte kullanıp kullanamayacaklarına dair soruya denizin suyunun temiz, ölüsünün helâl olduğunu söylemesi buna örnek teşkil eder. Vürüd sebebi bazan bir âyetin nüzûlü de olabilmektedir. Nitekim En'âm sûresinin 82. âyeti nâzil olduğu zaman bu âyetteki "zulüm" kelimesini sahâbîler "haksızlık" şeklinde anladıkları için üzül-müşler, fakat Resûl-i Ekrem buradaki zulmün "şirk" anlamına geldiğini belirterek konuya açıklık getirmiştir.

Hadis kitaplarında hadislerin metniyle birlikte rivayet edilen vürüd sebepleri, ilk zamanlarda bazı hadislerin bütün rivayetlerinde mevcut değildi. Meselâ *Şahîh-i Buhârî*'nin ilk hadisi olan, "Ameller niyetlere göre değer kazanır" meâlindeki rivayetin bir vürüd sebebi bulunduğu halde orada zikredilmemiştir. Hadisin başka rivayetlerinde ise, Mekke'de yaşayan ve hicret emri üzerine Medine'ye gitmek isteyen Ümmü Kays ile

adı bilinmeyen bir sahâbînin evlenmek istediği, Ümmü Kays'ın onun bu isteğini Medine'ye hicret etmesi şartıyla kabul ettiği, sahâbînin de onunla evlenmek maksadıyla hicret ettiği belirtilmekte, bu arada diğer sahâbîlerin bu kişiye "Muhâcirü Ümmi Kays" lakabını verdiği öğrenilmektedir. Bir hadisi rivayet eden muhtelif sahâbîlerden bazılarının daha sonraki dönemlerde vürüd sebebinin de zikretmeye ihtiyaç duyması hadisin ne maksatla söylendiğinin bilinmesine imkân sağlamıştır.

Hadislerin bir kısmı belli bir sebebe bağlı olarak söylenmekle beraber bütün hadislerin vürûdunda bir sebep aranmasına gerek yoktur. Zira bazı hadisler Resûl-i Ekrem'in yaptığı sohbetler ve verdiği öğütler sırasında ortaya çıkmıştır.

Esbâbü vürüdü'l-hadîs diğer hadis ilimleriyle aynı ölçüde gelişmediği için bu dalda pek az eser kaleme alınmıştır. Bu sahada ilk derli toplu eseri Ebû Hafs Ömer b. İbrâhim el-Ukberî'nin (ö. 387/997) yazdığı kaydedilmekteyse de (İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar* [nşr. Nüreddin İtr], nâşirin notu, s. 145; İbn Hamza el-Hüseynî, *el-Beyân ve't-ta'rif* [nşr. Seyfeddin el-Kâtib], nâşirin mukaddimesi, s. 1-2) kitabın günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. Bu ilme dair belli başlı eserler şunlardır: 1. Süyûtî, *Esbâbü vürüdü'l-hadîs, el-Lüma' fi esbâbi'l-hadîs* adıyla da bilinen eser, çeşitli kaynaklardan derlenen ve fıkıh bablarına göre sıralanan doksan sekiz hadisin farklı rivayetleriyle birlikte vürüd sebeplerini ihtiva etmektedir. Yahyâ b. İsmâil Ahmed tarafından yayımlanan (Beyrut 1404/1984; Kahire 1409/1988) kitap üzerinde Seyyid Ömer Mürîb (Câmiatü'l-Ezher) ve Abdülazîz Saîd et-Tühâyî (Câmiatü Melik Abdülazîz) yüksek lisans çalışması yapmışlardır. 2. İbn Hamza el-Hüseynî, *el-Beyân ve't-ta'rif fi esbâbi vürüdü'l-hadîsi's-şerîf*. Orijinal bir eser olmayıp daha önceki çalışmalardan derlenerek meydana getirilmiştir. Vürüd sebebi zikredilen 1154 hadisin alfabetik olarak sıralandığı kitabın muhtelif baskıları yapılmıştır (I-II, Halep 1929-1930; nşr. Hüseyin Abdülmecid Hâşim, I-III, Kahire 1973-1975; nşr. Seyfeddin el-Kâtib, I-II, Beyrut 1401/1981).

Ramazan Ayvalı, *Esbâbü vürüdü'l-hadîs ve Bunun İslâm Teşriindeki Yeri ve Önemi* adlı bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).